

շատ մը վանքերուն, ճոխ իր շինուածքին կարկառուն փաստերն և ամրակուռ վր- կաներն են կողերուն մէջ փռուած սրբ- բատաշ քարերու կոյտերը, խոշոր սիւններու և խոյակներու կոթողները հին շէնութիւնը և փառքը պատմող, հաստաբետ ծառեր, և լոյսաղբիւրը որ դեռ կը շաչէ, կը շրու- շրուայ ամբողջ ծառաստանը, ու արտերը արգասաւորելով. շէնքերու մնացորդը հի- մերէն վեր հագլիւ մի մի մեղր մնացած : Հարուստ է եղած դուարով, այնպէս որ ոչ- խարներու կաթը ազուգաներով կը հոսեցնեն եղեր Ներքը վանք (վարի վանք) : Ունե- ցած է միաբանութիւն, բայց իրենց գոր- ծերէն ու գործունէութենէն ոչինչ մնա- ցած է...

Շարաթացեալ Ներքը վանք (վարի վանք) Պօղոս Պետրոս : Վերի վանքէն մինչեւ վարը մէկ ժամու հեռաւորութիւ- նով : Այս վանքն եւս ոչինչ ունի յիշա- տակելի անցեալի օրերէն, շէնքերու փը- լատակներ կրաշաղախ որմերու, փշուր փսփր եղած սիւններու, որոնց մեծ մասը տարած շէնքերու գործածած են. երբեմնի իր դաշտին գոգին մնացած են քանի մը

խաչքարեր, ինչպէս վերի վանքինն ալ, ուր ուխտաւորներ կ'երթան աղօթելու, մատաղներ ընելու, ըստ սովորութեան պարելու, ուտելու ու խմելու : Իրենց շի- նութեան թուականը ժեզարու առաջին տարիներուն պիտի լինի, երբ այսպէս բոլորուած են Բագրատունիքը, Բինկեանի Ս. Երից մանկանցը, (վարի վանք)ը, Խօ- ճայ վանքն եւս որ բոլորովին ուխտա- վայրի մը վերածուած էր : Վերի վանքին ու Սենեքերիմին մէջ կայ գիւղ մը բոլորո- վին աւերակ — Էսկի քէօյ — սա Սենեքերիմի բնակութեան յատկացուած, կամ աւելի ճիշդը ամարանոցի, բնագեղ տեսարանով մը համատարած լեռներու գոգին, ու դիւ- քով մը անառիկ, և արդէն Բերդը իր ցցուածքով կը հովանաւորէ գիւղը, հապա քարկողեր որչափ առաւել :

Ինչ մտքեր արդեօք թղթին ու գրչին տուին հոգեւինս էջեր ու տաղեր որոնք այսօր պիտի լուսաբանէին ու լուսաւորէին հոգեւոր աշխարհներն, ու բարոյական մարգարանին պիտոյքն առատ, ու պարտք բազմապահանջ :

(Շարունակելի)

Գ. ԱՐՔԵՊՍ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

ՔՆԱՐ ՆԱԽԵԱՅ

ՏԱՂ ԾՆՆԴԵԱՆ ՏԵԱՌՆ

Սերով սիրելի որդին
Իջեալ յերկիր ի ստորին
Ի Կուսէն զգեցաւ մարմին
Ծնաւ ի Բեթղեհէմին :

Ահիւ սքանչելիք լինին.
Մոզք յարեւելից եկին.
Առաջնորդէր լոյսն աստեղին,
Եկեալ տեսին ծնունդ Կուսին :

Սուրբ Կոյս, խորան սրբութեան,
Որ ծնար զՔրիստոս մեսիայն,
Լե՛ր բարեխօս անխափան,
Ըզմեղ պահել անսասան :

British Museum

ՄԷԿ ԱՐՁԱՆԱԳՎԻԻ ԵՒ ԶԵՌՔԻ ՄԱՍԻՆ ՈՐ «Կ'ԸՍՈՒԻ ԹԷ» ԳՏՆՈՒԱԾ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ուրիշ կէս դարուց ի վեր Ս. Ղազարու տպարանից բաց թողնուած հրատարակու- թիւներէ մէջ շատ անգամ յանձնարարուած կայ կարգաւ մենագրութիւն որ նուիրուած է պղնձաձոյլ մէկ արձանի գլխուն եւ զոյգ մի ձեռների որոնք՝ երկուքն էլ՝ կը թուին լինել՝ մուրճի հարուածներով փշրուած մէկ ամբողջի մասեր :

Գեղարուեստի գործի հնէաբաններ կ'ըն- դունին որ այդ փշուրքը հին յունական (400 Վ. Ք.) այսպէս կոչուած CNIDIAN ժամանակաշրջանի մէկ գործն է :

Հակաճառողներէ ոմանք կը կարծեն թէ դա Պրաքսիտելի մէկ երկն է. կան էլ որ կը պնդեն թէ դա աւելի շուտ Սգոպասի գործն է : Ոմանք կը հաւատան թէ Ափրո- դիտէի արձանն է, ոմանք էլ կը հաւանին թէ Արտեմիսն է. բայց չգիտեմ՝ էլ ո՞ւմ թէ Արտեմիսն է. Հայերի մէջ՝ որ կողմից տարածայնուել է՝ Հայերի մէջ՝ որ կողմից տարածայնուել է՝ Հայաստանում դա՛ Արշակունեաց շրջանին Հայաստանում պաշտուած Անահիտ աստուածուհու ի պա- տիւ կանգնեցրած մէկ արձանի փշուրքն է :

Տասն տարի աւելի վաղ քան իմ յա- ջողել ձեռքի տակ ունենալը «Բագմալիւ» ի ԽԱ. Թուահամարը յորում լոյս տեսած է հնութեան բեկորների նուիրուած այդ ուսումնասիրութիւնը, ես, Լոնտոնում, British Museum-ի Greek and Ro- man antiquities-ի բաժնում՝ ուր պահ- ուած կան հարցասիրութեանս առարկայ արձանի մասունքը՝ աշխատեցայ պարզա- բանել՝ Միսիթ. Միաբանութեան պարբերա- թերթի միջոցաւ ձայնարկուած վարկածին վաւերականութիւնն առանց կարենալու ա- մենադոյզն չափով բաւարարել իմ հետա- քրքրութիւնը :

«Բագմալիւ» ի ԽԱ. Թուահամարի մէջ

ԲԱՋՄ. ՅՈՒՆՈՒՄ 1934

լոյս տեսած ուսումնասիրականը քարգմա- նաքիւնն է այն ժամանակ (1883) հեղի- նակութիւն (կ'ենթադրեմ) համարուած գերմանացի գիտնական ԷնկէլՄԱՆԻ որի ուշադիր ընթերցումով ես ի սպառ տեղիք չեմ գտնում այն ոգեւորուած (և մի քիչ վերվերիկ) ներածութեան որ, Տեղեկաբան վերնագրի տակ, կ'առաջնորդէ գիտնակա- նին քննական ուսումնասիրութիւնը : Նե- րածութիւն տեղեկութիւնս գրողը չէ դրել իւր ստորագրութիւնը որով ընթերցողին կը մնայ խորհիլ՝ իցէ պարբերաթերթին այն օրերի (1883 Յ. Ք.) խմբագիրն է դրա հեղինակը : Սա, տեղեկանալով հնութեան փշուրքիս շուրջ խօսուած և գրուածներին, հաճութիւն ունեցել է հաւատալ թէ դա՛ հնախօսական շօշափելի փաստ է որ կը հաստատէ «Խորեկացու պատմ. Բ. Գրոց, ԺԲ, ԺԳ, և Ագարակեղոսի ձԹ, ձԺ և ձԺԳ զը- լախեկը» և, հրճուանքով կը յայտարարէ «Հիմա այսպիսի մնացորդը հնաքեանց՝ աւե- ժիտեղի կերպով կը վաւերանու մեր Գ. և Ե. դարու մատենագիրքն որ նոր յարգ և փառք կ'ստանան» : Ապա, «Ընդ նմին և գործը քաջութեան մեր Արշակունի աշ- խարհակալաց, Հելլենական դից ընդունե- լութիւնն ի Հայոց իրենց ազգային պաշ- տամանց և աւանդութեանց վերածմամբ,

1. WALTER'S, «Select Bronzes». — A. H. SMITH, M. A, «Select subjects in the depart- ment of Greek and Roman antiquities, — W. R. LETHABY, «An outline History of Arme- nian Architecture» from notes in French by A. LETVAJIAN (Journal of the Royal Insti- tute of British Architects, 1922 vol. XXIX, N. 19). — ENGELMANN . . . (Թրգմ. «Բագմա- վել» Թ. ԽԱ. 1883).

և յետոյ Լուսաւորչի և Տրդատայ քրիստոսազօր ձեռաց անխնայ հարուածովք՝ անոնց մանրիւն և թաւալիւ ընդ գետնեաւ»:

«Բագմալիկ»-ի (ԽԱ. էջ 130) այս տեղեկութիւն — ներածականի անյայտ խրմբագրողը իմացած լինելով որ British Museum-ի ձեռք բերած այս հնութեան շուրջ արտայայտուող ժամանակին հեղինակաւորներ «սպառնալիք զարմացել են և՛ չեն կարողացել իրենց հաշիւ տալ թէ ինչպէս կրնայ ըլլալ որ յունական ճարտարութեան ամենէն գեղեցիկ ձեռագործ մի՝ ձուլուած Քրիստոսէ չորս դար առաջ, որ է ըսել Յունաց ճարտարարուեստից ամենէն ծաղկեալ ժամանակն, թաղուած ըլլայ հեռաւոր և բարբարոս Հայաստանի անկիւն մը» հարցը համարել է բաց թողնուած և այդքանով էլ իւր հետաքրքրութիւնն սպառել է: Մեր օրերի մէկ հնագէտ բանասէր սկիզբէն եւեթ կարեւորութիւն կու տար և կը ջանար ստուգել հնախօսական պատմական շահեկանութիւն ունեցող այս կարգի առարկային գտնուելուն որպիսոքեան ամենամանրամասն պարագաները: Ս. Ղազարու Միաբանութիւնը իւր գտնուած տեղւոյն, կազմին և կեցութեան պայմաններովը լիովին նպաստաւոր դիրքի մէջ ՀԱՅ ՄԱՐԴՈՅ կազմակերպութիւն, որ 1870—1880 թականներէից շատ առաջ դեռ ունէր ձեռնհաս ուսումնականներ, որպէս ուղղակի շահագրգռուած կողմ, զարմանալի է որ թողել է հարցը քննել և, մինչեւ այսօր էլ British Museum-ի ուղեցոյց ցուցակներէ մէջ այդ հնութիւնը արձանագրուած է «Said to have been found at Satala, in Armenia Minor» և, այսքան միայն:

British Museum-ը հնութիւնս ձեռք բերել է «զրեթէ ոսկւոյ գնով» 1873 թականին (իմա, «Բագմալիկ»-ի մէջ առաջին անգամ լոյս տեսած պատկերազարդ ուսումնասիրական թարգմանածից 10 տարի առաջ) ինձ անյայտ ոմն իտալացի և, հնութիւնների առեւտրով զբաղող Castellani-ից և որ այն ժամանակ «մեծ հետաքրքրութիւն, զարմանք և հիացումն պատ-

ձառեր է հնոքեան և՛ զեղարուեստի սիրողաց»:

«Բագմալիկ»-ի մէջ 1883 թականին լոյս տեսած գերմանացի քննասէր Էնկէլմանի թարգմանածոյ ուսումնասիրութիւնից հետագայ տարիներում ո՛չ ինքն «Բագմալիկ»-ի տեղեկատուն և ոչ էլ այլ ոք հայ, այլ տեղ, մեզ ուղղակի շահագրգռող այդ գիւտի մասին ասուած և խօսուածներով զբաղած լինելը չեմ գիտեր: Եղբէն՝ բաց ի Էնկէլմանից՝ ուրիշ քննասէր հնէաբաններ որ իրենց հետազոտութեանց առարկայ դարձրած լինին հին յունական արձանագործութեան այս շքեղ փշուրքը որի մասին antiquary Castellani-ն ասել է թէ գտնուած են Հայաստանում: Կը ցաւիմ որ ինձ դեռ չյաջողուեց հանդիպիլ այսպիսիին: Ի վերջոյ ո՛վ է այս հնութիւնների վաճառական Castellani-ն որի յայտարարութիւններին British Museum-ում թերահաւատութեամբ են վերաբերուել: Էնկէլման՝ ինքն էլ՝ հնութեան բեկորներին նուիրուած իւր ուսումնասիրականի մէջ (որ ի սպառ այլ հոյի վրայ մի հետազոտութիւն է) Castellani-ի հաւաստիացումներին արհամարհանքով վերաբերուած է և կարեւորութիւն չտալով ասում ու անցնում է:

Հնութեան բեկորներին երեւան եկած տեղ Սատաղա գիւղի աշխարհագրական դիրքի մասին «Ի Հայաստան, Երևանէն քիչ հեռի Տրապիզոնի հարաւային կողմը» արտառոց յայտարարութեամբ՝ Castellani-ն մեզ իրաւունք կու տայ անմիջապէս ձայնակցիլ գերմանացի քննասէր Էնկէլմանի հետ և համարել նրա ասածը, հէնց սկզբից եւեթ, «ո՛չ բոլորովին վստահելի վկայութիւն»:

Castellani-ն առեւտրը յաջողցնելու միակ մտադրութեամբ ոգեւոր փերեզակի աչքաբացութիւնով antiquary, իւր յաճախորդներին տուել է յիշեալ գիւղի հասցէն և, մի քիչ հասարակ խանութպանի

1. Տես «Բագմալիկ» 1883. Թ. ԽԱ. էջ 130.

2. Նոյն տեղ:

վայել իւր հնարամտութեան մէջ, չէ կարողացել խորհիլ, որ, գնորդներ կը գիտենան թէ ինչ է Սատաղան, ուր է նրա տեղը և ինչ պատմութիւն ունի...:

Մեզ համար կարեւոր է նաեւ յիշել և գիտենալ որ, ոչ ոք չէ հաւատացել, որ, «Հնոքեան այս բեկորներին վերջին ծախողը Castellani-ն է»: Դրանք մինչեւ նրա ձեռք անցնելը եղել են այլեւայլ ուրիշ ձեռքերում...:

Հազար ափսոս որ Էնկէլման իւր ուսումնասիրականի մէջ զանց արել է արձանագրել այն «այլ և այլ դիպրոսներն որոնք պատահած են հնոքեան բեկորներին հետ քանի սրանք դեռ չէին բերուած Բրիտանական թանգարանը»:

Սյս դէպք եւ դիպուածներին մասին (որոնց տեղեկաբերը կ'երեւի էլի ինքն՝ հնութիւնների առեւտրով զբաղող Castellani-ն է) նա ասում է. «այդ ամենը որչափ ալ այլ և այլ մասերով հետաքրքրական ըլլան» բայց եւ իրեն՝ պարզել առաջադրածը «խնդրոյն համար կարեւորութիւն ունեցող բաներ չեն»:

1921-ին South Kensington-ի մուսիոնում իմ «Հայ Բրիտո. Ճարտարապետութեան յուշարձանների և դրոշմների նկարների ցուցադրութեան օրերին, Սնգլիայում ամենից ձեռնհաս գիտնական համարուած Prof. W. R. LETHABY-ն որ իմ գործի catalogue-ի յառաջաբանը գրելու պատիւն արեւ ինձ՝ խնդրեց ինձից գրել մի անփոփոյթ մեր Հայաստանում Զ — ԺԳ դար զարգացած դաւանանքի շինութիւնների ճարտարապետութեան շուրջ: Ես կատարեցի նրա խնդրքը և տուի նրան Ֆրանսերէն գրածս մէկ Résumé որ նա թարգմանելով լոյս ընծայեց «Journal of the Royal Institut of British Architects»-ի մէջ: Գեղարուեստի բանասիրութեան այս մարզի մէջ իմ և նրա զաղափարական մտերմութեան այս առիթով երբ ես՝ իմ տեսութիւնները հիմնաւորելու հաշուով՝ իմ յիշեալ Résumé-ի մէջ հարկադրուեցի իմ խորհրդածութիւններն անել նախաքրիստոնէական ժամանակաշրջանի Հայաստանի

պաշտաման յատուկ կառուցուածքներին շուրջ և ո՛հի և տիպի որպիսութեամբն դեռ անծանօթ մեր մեհեանների մասին ասել, յիշեցի British Museum-ի մէջ պահուած արձանագլխի և ձեռքի մասին: Պատկանելի գիտնականը յանցանքի մէջ բռնուած աշակերտի պէս այլալուեց և խոստովանեց որ այս ուղղութեամբ բաները չէր գիտեր դեռ: Նա, առանց ժամանակ կորուսելու, գնաց B. Museum և աշխատեց ստուգել իմ առածներն առ տեղեւան իսկ: Դրութեանս հետ կու տամ նրա հետախուզութեան արդիւնքը որ, որպէս շօշափելի փաստ իմ ասածներին, արդարեւ կայ և կը մնայ Բրիտանական թանգարանում, բայց և մեծարգոյ ուսուցչապետին խուզարկութիւնն էլ դեռ չպարգեց իմ՝ որպէս հայու և շահագրգռող կողմի՝ հարցասիրութիւնը, թէ, իսկապէս, ստոյգ է որ հին յունական արձանագործութեան այդ շքեղ մատուցող գտնուած են Հայաստանում Երզնկայից ոչ հեռի Սատաղ գիւղի սահմաններում:

Prof. LETHABY-ի ծանօթագրութիւնը.

«The reference to Greek statues of bronze brought to Armenia and their violent destruction are most interesting in regard of the fine head of Aphrodite in the British Museum found at Satala, now Sadakh (near the ancient Eriza). Both this head and the bronze hand found with it bear manifest evidence of violent destruction and it is tempting to think that they may be parts of one of the actual Greek bronze statues mentioned by Moses of Khorene (Book II., ch. XIV.). From the time of the acquisition of the head it has been usual to date it as a four-century work. Vague doubts are expressed about the hand, mainly, I think, because the style of this may not seem so fine as that of the head. This hand would prove the figure to have been an Aphrodite of the Cnidian type and again there is a tendency to question whether the head really is that of Aphrodite. Further, it is said that the head «reflects the style of Scopas rather than of Praxiteles», the author of the Aphrodite of Cnidus (Walter's Select Bronzes).

All these remarks spring, I think, from the desire to sustain the fourth-century date.

In the catalogue of bronzes it is allowed that «the hand, from its style and the condition of the bronz appears to have belonged to this statue.» It is added however, «on these grounds it has been argued that the original was a copy of the Cnidian Aphrodite, but it is by no means certain that the head represents Aphrodite.»

(Ընդգծումներն իմս են. — Ա. Ֆ.)

W. R. LETHABY, «An outline History of Armenian Architecture» in the Journal of the Royal Institut of British Architects, 1922, vol. XXIX N. 19.

Յոյն արուեստի այս գեղեցիկ փշրանքը B. Museum ում ցուցադրուելու թուականն է (1873) յետոյ թուում է թէ շահագրգռուողներ ուշադրութեան առած են գիւտի մասին բոլոր կարծիքների պատմութիւնները որոնք, ինչպէս երևում է Էնկէլմանի խօսքից, «Հետաքրքրական են եղել, այն էլ դեռ այլ և այլ մասամբ»։ «Բազմալիկ» որպէս հայ բանասէրների այն ժամանակուան (1883) միակ ուսումնասիրութիւնը՝ Էնկէլմանի քննասիրականը թարգմանաբար տալէ յետոյ այդ հարցի շուրջ լոյս տեսած այլոց էլ ուսումնասիրութիւններիցը քաղելը թուում է աւելորդ է համարել. այլապէս, «Բազմալիկ» հետագայ ուսանողների համար մեծապէս գնահատելի գործ կատարած կը լինէր և, իցէ թէ, Էնկէլմանի համար անկարելի համարուած բաներ հնար կու տային մեզ լոյս սփռել վաճառական Castellaniի վարկածների վրայ, որոնց՝ մի անգամ էլ կը կրկնեմ, Էնկէլման իւր քննասիրականի հէնց սկզբում դեռ ասում է «ոչ բոլորովին վստահելի վկայութիւնն այն անձի որ յետոյալ քերքեր է հնարեալ այս երկու կտորները»։

Էնկէլման՝ արձանագլխին հետ ի ցոյց դրուած ձեռքին էլ միեւնոյն միաւորին պատկանած լինելուն շուրջ յարուցուած կասկածների դէմ խմբագրած իւր փաստարանութիւններով թէեւ հաւատում է որ զրանք երկու տարբեր միաւորների

մասեր չեն, բայց, հէնց այստեղ էլ էլի մի անգամ թերահաւատութեամբ արտայայտում է այն մարդուն վկայութեան (իմա Castellaniն) որուն ձեռք անցած են հունութեան այս փշուրը իրենց գտնուելէն վերջ։ Դուրս է գալիս որ Castellaniն ոչ թէ անձամբ երևան հանել է այդ հնութիւնը, այլ իւր կարգին մէկ ոտիչէ ձեռք քերել է։

Արդ, հարց կը ծագի այդ մէկ ոտիչի և իւր կատարած գիւտի պարագաներին. և թէ ինչ ճամբաներով հասաւ այն antiquary Պր. Castellaniի հաւաքածոյի մասն կազմել. հուսկ յետոյ էլ «գրեթէ ուկոյ կշտով գնուելով» (Բզմվկ. 1883. էջ 130) յԱնգլիա, ցոյց զետեղեցաւ իրենց հարուստ Բրիտանական թանգարանին մէջ։

Ի վերջոյ, Էնկէլման իւր քննասիրականի վախճանին երբ ասում է. «Դժուարին է զրոյցել րէ ինչպէս այս արձանն Հայաստանի այդ հեռաւոր կողմերը գնացեր է. և երաւորեալ որ տեղոյն համար (Սատաղայի) ըստածն ուղիղ է եւ ոչ րէ ձեռնարտարիւնը քոյարկելու հնարք մը»։ Յայտնի է թէ կասկածում է Castellaniի ասածին։ B. Museum ում այս կարգի հարցերի մէջ ձեռնհաս աշխատակիցներ եթէ դոյզն չափով էլ վստահել էին Castellaniի վարկածներուն, այն ամենալուրջ թանգարանի տեսչութիւնը 60 տարուց ի վեր նորից լոյս ընծայած իւր Catalogue ներում չէր գրեւ անփոփոխ, չոր ու ցամաք «կ'ըստի րէ ի Հայաստան գտնուած է»։ Այս «կ'ըստի րէ» ու կասկածի տակ մնացել է վարկածին վաւերականութիւնը և հարցը թողուել է աւելի ձեռնհասների քննութեան։

Հարցին մէջ Հայաստանի անունը առաջ քշուած լինելով մենք՝ որպէս ուղղակի շահագրգռուած կողմ՝ պէտք էր որ աւելի եռանդուն և հետեւողական հետաքրքրութիւն ցոյց տուած լինէինք ճշտելու համար վարկածների ստուգութիւնը։ Արդ, խօսքն աւելի շատ գիտցողներին է. ես ուզում եմ սովորեմ։

Ա. Ֆ. Թ. Վ. Ա. Ֆ. Ա. Ֆ.

20 Dwight Str.
Boston Mass.
(U. S. A.)

ՌՈՒՍԱՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

(ՍԿԶԲԻՑ ՄԻՆԶԵԻ 70-ԱԿԱՆ ԹԻԱԿԱՆԸ)

ՊԱՏՄԱ - ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես Բազմալիկ 1933, էջ 544)

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱԿԻՏ

Իմ է եմ գրում Լէօն և Մ. Աղաբէկեանը

Լէօն թատրոնական պատմագիրներից Լէօն կանգնած է որոշ գծի վրայ։ Այդ գիծը, սակայն, միանգամայն անորոշ է, որովհետեւ նա արձանագրել է միմեանցից տարբեր և իրար հակասող կարծիքներ։

Նրա առաջին եզրակացութիւնը հաստատում է, թէ Ռուսահայ թատրոնն սկիզբ է առել 19-րդ դարի երեսնական թւականների առաջին կեսերին, 1836 թւականին, Թիֆլիսում։

Ո՞րն է, սակայն, Լէօնի աղբիւրը, ինչ զօկումէնտից նա քաղել է իր տեւանները։ Նրա աղբիւրը, ակունքը թատրոնական հին գործիչ Մարկոս Աղաբէկեանի դասախօսութիւնն է, որ կարդացել է նա 1879 թւականի Յունիսի 15-ին կարճոյ դպրոցի դահլիճում «Հայկական քաղաքի անցեալը» խորագրով։ Դա հայ թատրոնին նուիրուած առաջին դասախօսութիւնն է։ Լէօն համարեա նոյնութեամբ կրկնել է «Փորձ»ում (թ. 10) տպւած այդ յօդւածի միտքը։ Մեր ասածը հաստատուելու համար նախ տեսնենք, թէ ինչ է գրում Աղաբէկեանը։

Աղաբէկեանի յուսարանութիւնը։ Աղաբէկեանը Թիֆլիսի հայ թատրոնի պատմութեան սկիզբը համարում է 1836 թւա-

կանը։ Սակայն նա իր տեսակէտը չի հիմնաւորում փաստացի տեւաններով, այլ միայն յիշողութեան վրայ հիմնելով՝ արձանագրում է իր կարծիքը։

Առհասարակ պիտի նշել, որ թատրոնական պատմագիրների շարքում Աղաբէկեանը շատ բարեխիղճ է։ Մանաւանդ թւական տեւաններն ու պատմական փաստերը նա արձանագրում է խիստ վերապահութեամբ։ Ահա նրա յիշատակագիրը Ռուսահայ թատրոնի սկզբնական շրջանի մասին.

— «Ինչպէս որ Արեւմտեան հայոց թատեր վրայ միմիայն յիշողութեանս ապաւինելով խօսեցայ, առանց մի աղբիւր իմ աչքի առաջ ունենալու, այնպէս էլ Արեւելեան հայոց՝ այսինքն Թիֆլիսու հայոց թատեր մասին պիտի անեմ միեւնոյն պատճառով. կարելի է, որ թւականի եւ անունների մասին շփոթւիմ, դրանց որոշ յիշելը անկարող լինելով, այդ մասին ներողութիւն եմ խնդրում իմ պարոնայցը։

Թիֆլիսում առաջին անգամ թատր յօրինողն է լինում, նոյնիսկ Թիֆլիսու հայոց կեանքէ վեր առնելով, պ. Գալուստ Շերմազանեանցը, բայց անփորձ թատերական արհեստում, նա կարծել է թէ՛ թատր ձեւացնել կամ թէ մի անցք կամ դէպք խաղի առնելը, միայն մի քանի անձինքների միջոցով մի խօսակցութիւն է հարկաւոր սարքել մի ապօրէն գործ կատարելու համար։ Այդ հայեցւածքով իր թատեր առարկայ է